

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION
RESEARCH JOURNEY
Multidisciplinary International E-Research Journal

PEER REFERRED & INDEXED JOURNAL

February-2018

SPECIAL ISSUE-XLVII

मराठा समाज :**साहित्य, संस्कृती, इतिहास आणि राजकारण**

संयोगदक मंडळ

अतिथी संयोगदक :

प्राचार्य डॉ. सौ. एस. घुमरे

मराठा विद्या प्रसारक समाज नाशिक

कर्मवीर काकासाहेब वाघ कला, विज्ञान आणि वाणिज्य

महाविद्यालय, पिंपळगाव बसवंत, ता. निफाड, जि. नाशिक

कार्यकारी संयोगदक :

डॉ. शंकर बोन्हाडे

प्रा. ज्ञानोबा ढगे

प्रा. नारायण फिंटे

मुख्य संयोगदक : डॉ. धनराज धनगर

ATTESTED

This Journal is indexed in :

- UGC Approved Journal List No. 40705 & 44117
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmoc Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- Universal Impact Factor (UIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)
- Indian Citation Index (ICI)
- Dictionary of Research Journal Index (DRJI)

PRINCIPAL

K.K.Wagh Arts, Com.,Sci & Comp.Science College,
CHANDORI, Tal. Niphad, Dist. Nashik-422 201.

Impact Factor - 3.452

ISSN - 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S
RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-Research Journal

PEER REFERRED & INDEXED JOURNAL

February-2018

SPECIAL ISSUE-XLVII

मराठा समाज : साहित्य, संस्कृती, इतिहास आणि राजकारण

संपादक मंडळ

अतिथी संपादक

प्राचार्य डॉ. सौ. एस.एस.धुमरे

मराठा विद्या प्रसारक समाज, नाशिक

कर्मवीर काकासाहेब वाघ कला, विज्ञान आणि वाणिज्य महाविद्यालय,

पिंपळगाव बसवंत, ता. निफाड, जि. नाशिक

कार्यकारी संपादक

डॉ. शंकर बो-हाडे

प्रा. ज्ञानोबा ढगे

प्रा. नारायण शिंदे

मुख्य संपादक

डॉ. धनराज धनगर

[Draft For Checking]

SWATIDHAN INTERNATIONAL PUBLICATIONS

For Details Visit To : www.researchjourney.net

अण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्यातील मराठा समाजाचे सामाजिक व राजकीय चित्रण

प्रा.एच.टी वाघमारे

के. के. वाघ कला, वाणिज्य, विज्ञान व संगणक विज्ञान
महाविद्यालय, चांदोरी ता. निफाड जि. नाशिक.

प्रस्तावना:-

अण्णा भाऊ साठे हे मराठी साहित्य विश्वातील आणि विशेषतः दलित साहित्य चळवळीतील प्रसिद्ध साहित्यिक आहेत. त्यांनी आपली जिवननिष्ठ आणि राजकीय विचारसरणी म्हणून मार्क्सवादाचा स्विकार केलेला होता. ते भारतीय कम्युनिस्ट पक्षाचे कार्डधारक सभासद, कार्यकर्ते, शाहीर, कलावंत व लेखक होते. असे असले तरीही ते पोथिनिष्ठ मार्क्सवादी न होता भरतीय समाजाच्या संदर्भात मार्क्सवादाचा अन्वयार्थ लावण्याचा प्रयत्न करत होते. भारतीय समाज शोषनमूक्त करण्यासाठी केवळ आर्थिक विषमताच नष्ट करून चालणर नाही तर येथे प्रामुख्याने शोषक यंत्रणा म्हणून कार्यरत असलेली जातीयव्यवस्थाही नष्ट करावी लागेल असे त्यांना मनोमन वाटत होते. त्यासाठी केवळ वर्गीय चळवळी उभ्या करून चालणार नाही तर जातीय शोषणाच्या विरोधातही सक्षम चळवळ उभी करावी लागेल आणि या दोन्ही चळवळीत योग्य असा समन्वय घडवून आणावा लागेल असे त्यांना वाटत होते. त्यांनी या वैचारीक दृष्टिकोनातुनच आपले सर्व साहित्य निर्माण केलेले दिसून येते. अण्णा भाऊ साठे यांनी आपल्या साहित्यात महाराष्ट्रातील बहूतांश जातीसमुहाच्या जीवनसंघर्षाचे चित्रण केलेले आहे. त्यांनी आपल्या साहित्यातून केवळ विविध जातीसमुहाच्या जीवनसंघर्षाचाच वेध घेतला असे नाही तर प्राचीन काळापासुन चालत आलेली महाराष्ट्राची परंपरा, शिवाजी महाराज आणि त्यांच्या मावळ्यांनी हिंदवी स्वराज्य स्थापन करण्यासाठी केलेली महान कामगिरी, तत्कालीन इंग्रज सरकार, कॉग्रेस पक्ष, कम्युनिस्ट पक्ष यांची धोरणे व कार्य, भारताला स्वातंत्र मिळावे म्हणून महाराष्ट्राच्या ग्रामीण भागातून इंग्रज सरकारच्या विरोधात करण्यात आलेले बंड व उठाव या सर्व बाबीचा वेध आपल्या साहित्यातून घेतलेला दिसून येतो.

मराठा समाज हा महाराष्ट्रातील सामाजिक, आर्थिक, राजकीय क्षेत्रांवर प्रभुत्व असलेला, लोकसंख्येनेही प्रमुख असलेला समाज आहे. पुर्वीपासूनच या समाजाची वरील क्षेत्रात प्रमुख भुमिका राहीलेली आहे. अण्णा भाऊ साठे यांनी महाराष्ट्रातील समाजजीवनाचा वेध घेत असताना आपल्या शाहीरी वाढमयातुन व कथा कादंब—यातील विविध पात्रांच्या माध्यमातुन मराठा समाजाच्या कायचे चित्रणही अनेक ठिकाणी केलेले दिसून येते. प्रस्तूत शोधनिबंधात अण्णा भाऊ साठे यांचा थोडक्यात परीचय देऊन त्यांच्या साहित्यातून चित्रित होणारे मराठा समाजाचे सामाजिक व राजकीय चित्रण स्पष्ट करण्याचा प्रयत्न केला आहे.

अण्णा भाऊ साठे यांचा परीचय:-

सांगली जिल्ह्यातील वाटेगाव या खेडयात १ ऑगस्ट १९२० रोजी एका अस्पृश्य कुटूंबात अण्णा भाऊ साठे यांचा जन्म झाला. त्यांचे बालपण तेथेच गेले, वाटेगावातील एका शिक्षकाकडुन मिळालेल्या भेदभावपुर्ण वागणुकीमुळे त्यांचे शालेय शिक्षण पुर्ण होऊ शकले नाही. ते केवळ एक दिवस शाळेत गेलेले होते. हे त्यांनी स्वतः 'मी कथा कशा लिहीतो' या लेखात नमूद केलेले आहे. ते मातंग या पुराश्रिमीच्या अस्पृश्य जातीतील असल्यामुळे त्यांना व त्यांच्या कुटुंबाला जातीव्यवस्थेचे आणि दारिद्र्याचे शिकार व्हावे लागले. तत्कालिन इंग्रज सरकारने मांग जातीला गुन्हेगारी जमातीचा कायदा लागू केल्यामुळे मातंग समाजातील पुरुषांना गावातील

पाटलाकडे तीन वेळा हजेरी द्यावी लागत असे. अशा सामाजिक, राजकिय व आर्थिक शोषणाला कंटाकून अण्णा भाऊ साठे यांच्या वडिलांनी आपले कुटुंब मुंबईला हलविले.

मुंबई येथे मिळेल ती कामे करत असताना अण्णा भाऊ साठे यांना एका कापड गिरणीत काम मिळाले. या कापड गिरणीतच त्यांचा कम्युनिस्ट चळवळीशी संबंध आला. याच काळात ते मराठी लिहायला, वाचायला शिकले. त्यांना त्यांच्या जातीचा वारसा म्हणून तमाशा या लोककलेच्या कलागुणांचा वारसा लाभला होता. त्यांच्याकडे उपजत असलेली प्रतिभा आणि तमाशाचे कलागुण हेरुन कम्युनिस्ट पक्षाने त्यांना लिहीते केले. ते लेखक व्हावे म्हणुन कष्ट घेतले. यासंदर्भात अण्णा भाऊ साठे म्हणतात 'मी लेखक व्हावे म्हणून माझी पार्टी – कम्युनिस्ट पार्टी प्रयत्नांची शिकस्त करत होती'. कम्युनिस्ट पक्षाने प्रचार व प्रसारासाठी 'लालबाबटा' नावाचे कलापथक स्थापन केले होते. अण्णा भाऊ साठे या कलापथकाचे प्रमुख शाहीर व लेखक होते. त्यांच्या जोडीला अमर शेख व द. ना. गव्हाणकर हे महान शाहीर होते. अण्णा भाऊ साठे यांनी पुढे गिरणी काम सोडून पुर्णवेळ लिखानाचे कार्य केले. त्यांनी एकून दहा पोवाडे, अनेक लावण्या, गिते, कटाव, गण, गवळण, १४ लोकनाट्ये या शाहीरी वाइमयाबोरवरच १३ कथासंग्रह, ३५ काढंब–या, एक नाटक व एक ग्रवासवर्णन असे प्रचंड साहित्य निर्माण केलेले आहे. तसेच तत्कालिन 'युगांतर' या नियतकालिकातुन ते सतत लिहीत असत. ते आपल्या विचाराशी, दृष्टीकोनाशी, जीवननिष्ठेशी व कम्युनिस्ट पक्षाशी शेवटपर्यंत एकनिष्ठ राहीले. ते स्वतः आयूष्यभर ख–या अर्थने मार्क्सवादी जीवन जगले. त्यांच्या विपूल साहित्य संपदेमुळे आणि साहित्यातील विषय व आशयामुळे ते मराठी साहित्य विश्वातील एक पसिध्द मराठी साहित्यीक म्हणून नावारूपास आलेले आहेत. सांगली जिल्ह्यातील वाटेगाव सारख्या खेडयातील एक अस्पृश्य कुटुंबातील जन्म ते मराठी साहित्यातील एक प्रसिध्द साहित्यीक – विचारवंत असा अण्णा भाऊ साठे यांचा जीवनप्रवास आहे.

अण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्यातील मराठा समाजाचे सामाजिक व राजकिय चित्रण:-

अण्णा भाऊ साठे यांनी विशिष्ट एका जातीसमुहावर आधारीत साहीत्य निर्मिती केलेली नाही. त्यांच्या साहित्यातून महाराष्ट्रातील बहुतांश जातीसमुहाच्या जीवनसंघर्षाचे चित्रण आलेले आहे. त्यात मराठा समाजाचेही चित्रण अनेक ठिकाणी केलेले दिसुन येते. त्यांच्या साहित्यातून येणारे नायक सर्व जातीतील आहेत. पण त्यांनी आपले नायक रांवित असताना कुठेही फारसा जातीचा उल्लेख केलेला आढळत नाही. पण मराठा समाजाचे महाराष्ट्राच्या समाजजीवनातील समाजिक, आर्थिक, राजकिय स्थान आणि अण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्यातील पात्रे यांचा विचार करता त्यांच्या साहीत्यातील मराठा समाजाचे चित्रण स्पष्ट करता येते. अर्थात सदरील शोधनिबंधाच्या विस्ताराचा विचार करता त्यांच्या सर्व साहित्याचा आढावा घेता येणार नाही. त्यांच्या साहित्यातील मराठा समाजाचे चित्रण स्पष्ट करण्यासाठी त्यांच्या निवडक साहित्याचा आढावा घेण्याचा प्रयत्न केला आहे.

अण्णा भाऊ साठे यांचे वाइमय महत्वपूर्ण असुन त्यांनी शाहीरी वाइमयात महत्वपूर्ण भर घातलेली आहे. तमाशाची सुरुवात पुर्वीपासून गणापासून होत असे. या गणातून गणेशाचे वंदन केले जात असे. या परंपरेला छेद देऊन एक नवा विचार समजाला देण्याचा प्रयत्न केला आहे. त्यांनी गणेश वंदनेचा आशय व विषय बदलून त्याठिकाणी मातृभूमीला व महापुरुषांना वंदन करणारा गण निर्माण लिहिला आहे. गणाची सुरुवातच त्यांनी 'प्रथम मायभुच्या चरणा। छत्रपती शिवाबा चरणा। स्मरोनि गातो। कवना ।धृ॥। अशी आहे. यात महाराष्ट्राचे भुषन असणा—या छत्रपती शिवाजी महाराजांना वंदन केले आहे.

'महाराष्ट्राची परंपरा' हा अण्णा भाऊ साठे यांचा अप्रतिम पोवाडा आहे. यात त्यांनी महाराष्ट्राच्या बंडखोर परंपरेचा ऐतिहासीक आढावा घेतलेला आहे. याच पोवाड्यात छत्रपती शिवाजी महाराज यांनी आपल्या

मावळ्यांना सोबत घेऊन मुस्लीम राजवटीच्या विरोधात लढा उभारून स्थापन केलेल्या हिंदवी स्वराज्याचा व त्यांच्या पराक्रमाचा गौरवपूर्ण उल्लेख केलेला आहे. 'अमळनेरचे अमर हुतात्मे' हा अमळनेर येथील कामगारांच्या पराकमी वर्ग लढयावर लिहीलेला पोवाडा आहे. शेख नथुलाल या कामगाराला कामावरुन काढून टाकल्यामुळे कायदेशीर मागाने अर्ज विनंती करूनही गिरणी मालक व सरकार कसलाही प्रतिसाद देत नाही. अशा वेळी तेथिल कामगार संघटना आपला नेता श्रीपती पाटील यांच्या नेतृत्वाखाली मोर्चा काढते. तेव्हा या मोर्चावर शासणाकडुन गोळीबाबार केला जातो. या गोळीबाबार श्रीपती पाटील व इतर आठ कामगार अमर होतात. श्रीपती पाटील, रतन पाटील, गंगाधर पाटील या कामगार नेत्यांची जात जरी स्पष्टपणे कळत नसली तरीही त्यांच्या नावावरुन ते मराठा असल्याचे सुचित होते. यावरुन मराठा समाज हा गिरणीमध्ये काम करत होता तसेच मार्क्सवादी कामगार संघटनेमध्ये सक्रिय सहभागी होता असे या पोवाड्यातून स्पष्ट होते.

शिवारी चला, दुनियेची दौलत सारी, तू मराठमोळा ही गीते शेतक—यांच्या जीवनसंघर्षावर प्रकाश टाकणारे आहेत. महाराष्ट्रात मराठा समाज हा बहुसंख्येने शेतकरी आहे. सावकार, भाडवलदार, व्यापारी यांच्याकडुन शेतक—यांचे कशाप्रकारे शोषण केले जाते याचे वर्णन त्यात केले आहे. मुर्बईसह संयुक्त महाराष्ट्राचा ऐतिहासीक लढा जातधर्माय भेदभाव विसरून सर्व जातधर्मायांनी लढला व त्यात विजयी झाले. या लढयाचे नेतृत्व करणा—या सर्व नेत्यांचा कार्यकर्त्याचा, १०५ हुतात्म्याचा आणि मराठी जनतेचा अण्णा भाऊ साठे यांनी गौरव केला आहे. ते संयुक्त महाराष्ट्र चळवळीचे प्रबोधनकार, शाहीर होते. या लढयात मराठा समाजाचे उल्लेखनिय योगदान आहे. पण मुर्बईसह संयुक्त महाराष्ट्राच्या निर्मीतीला कॉग्रेस पक्षाचा विरोध होता आणि तत्कालिन कॉग्रेस कमिटीतील मराठा समाजातील नेत्यांनी यासंदर्भात धरसोडीची भूमिका घेतली होती. असे नेते तेव्हा मराठी जनतेच्या मनातुन उत्तरले होते याचाही उल्लेख अण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्यात येतो.

अण्णा भाऊ साठे यांनी इनामदारा हे नाटक लिहीले आहे. या नाटकात त्यांनी ग्रामीण भागातील सरंजामी, जमीनदारी शोषणाचे चित्रण केले आहे. अपवाद वगळता ग्रामीण महाराष्ट्रात शेतीची मालकी बहुतकरून मराठा समाजाकडे असल्यामुळे याच जातीमधुन जमीनदार, सरंजामदार आलेले दिसतात. या सरंजामीप्रवृत्तीने ज्याप्रमाणे निम्नजातीचे शोषण केले आहे त्याचप्रमाणे मराठा समाजातील शेतक—यांचे, अल्पभुधारकांचे व भुमीहीनांचेही शोषण केलेले आहे. याचे चित्रण या नाटकातून वास्तवदर्शी रूपाने येते. या नाटकातील गोपाळराव देशमुख हा बहात्तर गावची वतनदारी असलेला मोठा वतनदार आहे तो सर्व गावाला वेठीस धरतो. त्यांचे शोषण करतो, गरजूना मदत करणा—या, सामाजिक जाणिवा असणा—या मुकिंदासारख्या शेतक—याचा तो खुन करतो.

अण्णा भाऊ साठेच्या शाहीरी वाडमयाबोरोबरच कथा व काढंबरीमधुनही ग्रामीण समाजजीवनाचे चित्रण वास्तवदर्शी रूपाने आलेले आहे. ग्रामीण भागातील पाटील, पोलीस पाटील, जमिनदार हे प्रामुख्याने मराठा समाजातुन आलेले होते. त्यांच्या चांगल्यावाईट प्रवृत्तीचे चित्रण या साहित्यातून करण्यात आलेले आहे. खुळवाडी या कथेत खुळा हा गावचा प्रमुख असून एका अनाथ मुलीचे स्वतःच्या मुलीप्रमाणे पालनपोषन करणारा, मानवतावादी प्रतृतीचा आहे तर आनंदा पाटील हा त्याच मुलीवर हात टाकणरा स्त्रीशोषक आहे. रामोशी या कथेत डोगरे आणि चळ्वाण या दोन जमिनदार घराण्याच्या संघर्षात एका रामोशाचे कुटुंब कसे उघ्वस्त होते हे स्पष्ट केले आहे. 'मरीआईचा गाडा' या कथेमध्ये नाना पाटील हा तरुण अंधश्रद्धेत बुडालेल्या गावाला त्यातून मुक्त करून परीवर्तनवादी आणि वैज्ञानिक विचार देतो. पर्वी जातीव्यवस्थेने घालून दिलेले नियम मोडणा—या अस्पृश्य जातीविरुद्ध वरीष्ठ जातीकडुन बहिष्काराचे अस्त्र वापरले जात. डॉ. बाबासाहेब

आंबेडकरांच्या चळवळीने स्वाभिमानी झालेला अस्पृश्य समाज आणि परंपराप्रिय वरीष्ठ जातीय समाज यांच्यातील संघर्ष सापळा या कथेत अण्णा भाऊ साठे यांनी रंगविला आहे. पाटलाचे मेलेले जनावर ओढण्यास महार समाज विरोध करतो त्यामुळे मराठा समाजाकडुन त्यांच्यावर बहिष्कार टाकण्यात येतो. शेवटी महारांच्या जिदीपुढे नमते घेऊन त्यांच्यावरील बहिष्कार उठवुन पाटील म्हणतो 'महाराशिवाय गावाला कळा न्हाय. ही पांढर सा—यांचीच हाय... सा—यांना एका आईच्या लेकरावानी रहावं... आता तो सापळा आम्ही काढून टाकतो... हातनं म्होरं आपून सरळ वागूया... माणसावानी'. अशा प्रकारे वरीष्ठ जातीच्या विचारातील परीवर्तनाचे दर्शनही अण्णा भाऊ साठे यांच्या कथेतून मिळते. निखारा, अबी अशा काही कथा मधुन स्त्रीयांचे शोषण करणा—या प्रतिमा दिसतात. तर या शोषणाला विरोध करणा—या बंडखोर स्त्रीप्रतिमाही दिसतात. त्या आपल्यावर होत असलेल्या अन्यायाचा खंबीरपणे प्रतिकार करताना दिसतात. अण्णा भाऊ साठे यांनी आपल्या कथांच्या माध्यमातून ग्रामीण भागातील मराठा समाजातील विविध प्रवृत्ती दाखविण्यासाठी विविध पात्रे उभी केलेली आहे.

कथेप्रमाणेच त्यांच्या विविध काढबं—यातुनही मराठा समाजाचे चित्रण दिसून येते. पश्चिम महाराष्ट्रात नाना पाटील यांच्या नेतृत्वाखालील इंग्रजांच्या विरोधात आणि इंग्रजांना मदत करणा—या स्थानिकांच्या विरोधात मोठे बंड पुकारण्यात आलेले होते. इंग्रजी सत्ता खिळखिळी करून पत्री सरकार स्थापन करण्याचे माठे कांतीकारी कार्य नाना पाटील यांच्या नेतृत्वाखाली करण्यात आले होते. त्यात इतर समाजाप्रमाणेच मराठा समाजाचा मोठा सहभाग होता. या कांतीकार्यातील काही पात्रे घेऊन वारणेच्या खो—यात, मास्तर अशा काढबं—या व काही कथा लिहील्या आहेत. 'वारणेच्या खो—यात' ही काढबंरी हिंदूराव पाटील या कांतीकारकाच्या जीवनावर आधारीत आहे. हिंदूराव इंग्रजी राजवटीच्या विरोधात आणि तिला सहकार्य करणा—या स्थानिकांच्या विरोधात तसेच शेतकरी शेतमजूर यांचे शोषण करणा—या जमिनदार, सावकार यांच्या विरोधात बंड करतो. हिंदूरावाच्या या कांतीकार्यात त्याची पत्नी मंगला हीदेखील त्याला खंबीरपणे साथ देते. मास्तर ही काढबंरीदेखील अशाच एका कांतीकारक शिक्षकाच्या जीवनावर आधारीत आहे.

'वारणेचा वाघ' ही काढबंरी सत्तू भोसले या बंडखोर मराठा नायकाच्या जीवनावर आधारीत आहे. सत्तू भोसले इंग्रजी सैन्यात भरती झालेला असतो पण वरीष्ठ इंग्रजी अधिका—याच्या त्रासाला कंटाळून नोकरीचा राजीनामा देतो. मथाजी चौधुरुले हा गावचा पाटील आहे. तो एका अस्पृश्य गरोदर स्त्रीला अमानूष मारहान करत असताना सत्तू भोसले त्याला रोखण्याचा प्रयत्न करतो. पण तो ऐकत नसल्यामुळे त्याला ठार मारतो. या घटनेपासून सत्तू भोसलेची बंडखोरी सूरु होते. तो भुमिगत होऊन सर्वजातधर्माय सहका—यांना सोबत घेऊन आपले संघटन मजबूत करतो. स्त्रीयांचे शोषण करणा—याला आणि शेतक—यांच्या जमिनी बळकावना—यांना धडा शिकवित असतो. त्यामुळे त्या पंचकोशीतील स्त्रीया त्याला भाऊ मानत असतात. तर शेतकरी, शेतमजूर त्याला महान मानुन सहकार्य करत असतात. ज्या अस्पृश्य स्त्रीसाठी सत्तू भोसलेने बंडखोरीचे जीवन स्विकारलेले असते ती स्त्रीही सत्तूच्या आईची शेवटपर्यंत सेवा करते. अशा प्रकारे या काढबंरीत स्त्रीयांचे शोषण करणा—या प्रवृत्तीच्या विरोधात सावकारशाही जमिनदारी आणि इंग्रज सरकार यांच्याविरोधात बंड करणा—या सत्तूचे चरीत्र रेखाटले आहे, तसेच सत्तू भोसले आणि दलित स्त्री यांच्यातील मानवी संबंधातून जातीय विषमता नाहीसी करण्याचाही एक विचार या काढबंरीतून व्यक्त होतो.

'आवडी' ही काढबंरी आवडी या मराठा बंडखोर स्त्रीच्या जीवनावर आधारीत आहे. रुढी, प्रथा, परंपरा, जातीव्यवस्थेचे नियम अबाधित ठेवण्यासाठी आणि खोट्या प्रतिष्ठेसाठी स्वतःच्या मुलीचा, बहिणीचा बळी दिला जातो. याचे वास्तवदर्शी चित्रण या काढबंरीतून अण्णा भाऊ साठे यांनी केले आहे. आजही अंतरजातीय विवाह

करणा—या जोडप्याला ठार मारण्याचा प्रयत्न केला जातो. अशीच एक घटना या कादंबरीचा विषय आहे. तात्या चौधूला हा जमिनदार आपली मूळगी आवडी हीचे लग्न उत्तमराव पाटील या फेप—याचा आजार असलेल्या व्यक्तीशी लावतो. हा आजार असल्याचे आवडीच्या भावाला माहीत असतानाही केवळ प्रतिष्ठेसाठी असे केले जाते. हे जेव्हा आवडीला कळते तेव्हा ती आपल्या माहेरी फसवणूकी संदर्भात जाब विचारते. तेव्हा तीच्याच नशिबाला दोष दिला जातो आणि निमूटपणे नांदण्याचा सल्ला दिला जातो. अशावेळी बंडखोर आवडी जातीव्यवस्था रुढी, प्रथा, परंपरा, प्रतिष्ठा या सर्वांला झुगारून धनाजी गमोशी सोबत आपला संसार थाटते. तेव्हा या बंडखोरीची शिक्षा म्हणून तिचा भाऊ व बहिण दोघे मिळून तिचा खून करतात. अण्णा भाऊ साठे यांनी या कादंबरीतून परंपराप्रिय समाजाचा चेहरा समोर आणला आहे. तर दुस—या बाजूने या परंपरांना झुगारून देणारी बंडखोर आवडी उभी केली आहे. त्याचबरोबर 'फकिरा' या त्यांच्या उत्कृष्ट कादंबरीतील शंकर पाटील हे पात्र सामाजिक जाणिवा असणारे व दलित उपेक्षितांबरोबर माणूसकिंचे व्यवहार करणारे आहे. तर रावसाहेब पाटील व त्याचा नातेवाईक उमा चौधूला हे अमानवी कृत्य करणारे शोषक म्हणुन समोर येतात.

सारांश :—

अण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्यातील वरील आशय व विषयाचा विचार करतात. मराठा समाजाचा चित्रणाविषयी काही बाबी स्पष्ट करता येतात. हा समाज ग्रामीण महाराष्ट्रात सामाजिक, आर्थिक, राजकियदृष्ट्या प्रभुत्वशाली होता व आजही आहे. अण्णा भाऊ साठे यांनी या समाजातील काही पात्रे रुढी, प्रथा, परंपराप्रिय, जातीव्यवस्था आबाधित राखणारे, दलितांना भेदभावपूर्ण वागणूक देणारे, स्त्रीयांचे शोषण करणारे, इंग्रज सरकारचे हस्तक, जमिनदार म्हणुन समोर येतात. तसेच यासर्व प्रवृत्तींना विरोध करणारे कांतीकारक, समाजसुधारक, स्त्री—पुरुष समानता प्रस्थापित करणारे, शोषणाच्या विरोधात बंड करणारे बंडखोर पात्रेही अण्णा भाऊ साठे यांनी आपल्या साहित्यातून निर्माण केली आहेत. यासर्व बाबींचा विचार करता जातीय, वर्गाय विषमता आणि स्त्रीदास्य नष्ट व्हावे यासाठी अण्णा भाऊ साठे यांनी आपले साहित्य निर्माण केले आहे आणि त्यात मराठा समाजातील पात्रांना महत्वपूर्ण स्थान दिलेले आहे असे दिसून येते.

संदर्भ :—

१. साठे अण्णा भाऊ, लोकशाहीर अण्णा भाऊ साठे निवडक वाइमय, महाराष्ट्र राज्य साहित्य व सांस्कृतीक मंडळ, मुंबई, तृतीयावृत्ती, नोव्हेंबर २००६.
२. साठे अणा भाऊ, वारणेचा वाघ, सामाजिक न्याय आंदोलन, महाराष्ट्र, लोकवृत्ती, १८ जुलै २०११.
३. साठे अणा भाऊ, मास्तर (मास्तर धुंद एकच कांदबरी) चंद्रकांत शेट्ये प्रकाशन मंदिर, कोल्हापूर, पाचवी आवृत्ती, ६ जाने. १९८७.
४. साठे अणा भाऊ, आवडी, सुरेश एसन्सी, सातवी आवृत्ती, ऑगस्ट २००२.
५. साठे अणा भाऊ, निखारा, विद्यार्थी प्रकाशन, पुणे. प्रकाशन वर्ष नाही.
५. साठे अणा भाऊ, खुळवाडी, मॅजेस्टिक बुक स्टॉल, मुंबई, दुसरी आवृत्ती, मे १९८०.
६. डॉ. कन्हाडे सदा. अण्णा भाऊ साठे, व्यक्तित्व आणि प्रतित्व लोकसाहित्य प्रकाशन, औरंगाबाद, प्रथमावृत्ती २६ जानेवारी २००९.